

Trávníček, František

Ke změně g v h

In: Trávníček, František. *Příspěvky k dějinám českého jazyka*.
Brno: Filosofická fakulta s podporou Ministerstva školství a
národní osvěty, 1927, pp. [17]-29

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/118662>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

II.

Ke změně *g* v *h*.

Chronologie.

6. Změnu *g* v *h* pokládáme za změnu proniklou v rané době historického vývoje čes. jazyka, soudíce tak z grafiky starých památek; píšeť se do jisté doby zpravidla *g*, pak nějakou dobu *g* i *h* a potom zpravidla *h*. Podle Gebauera v HistMl. I, 456 je nejstarší doklad na *h* z r. 1241 a od sklonku století 13. je *h* pravidlem; „ve výslovnosti skutečné vyskytovalo se *h* za *g* zajisté o něco dříve“. Bergmann v LF. XLVIII, 237 uvádí některé doklady na *h* již z počátku 2. polovice století 12. a hojně z počátku stol. 13.¹ Máme-li na mysli Gebauerův dodatek k jeho vlastní chronologii, že se totiž *h* vyslovovalo o něco dříve, než se psalo, můžeme z Bergmannových dokladů usuzovati, že se *h* začalo vyslovovati někdy na začátku stol. 12. Bergmann se domnívá, že změna *g* v *h* „ovládla aneb aspoň mocně se rozšířila v Čechách i na Moravě“ v 2. desetiletí století 13.² Toto chronologické určení doby, kdy se zpravidla vyskytalo už *h*, blíží se velmi Gebauerovu určení, že se *h* zpravidla psalo a vyslovovalo od sklonku stol. 13. Jako totiž pošinul Gebauer začátek výslovnosti *h* o něco hlouběji do minulosti proti grafice, tak je tuším třeba pošinouti i konec výslovnosti *g*, tedy do doby před sklonkem stol. 13. Psaní *g* v době kolem r. 1250 je asi částečně tradiční. Plně to platí o psaní *g* v době po sklonku stol. 13.

¹ Starší doklady na *h*, než má Gebauer l. c., uváděl již J. Jireček v JagArch. II (1877), 335. Gebauer je asi také znal, ale bez pochyby jim nedůvěřoval.

² Na uvedeném místě je u Bergmanna omylem „2. desetiletí XII. stol.“ Pro tu dobu ani Bergmann *h* nedokládá. Shora uvedenou chorologii schvaluje Schwab v JagArch. XXXIX. 293 sl.

7. 1. Šachmatov Очеркъ § 62 a 71 pozn. se domnívá, že změna *g* v *h* — vlastně *g* v γ , viz dále § 9 sl. — nastala už v pozdější době praslovanské, a to po druhé palatalisaci; svědčí mu o tom ta okolnost, že γ , *h* je na veliké části slovans. území: v češtině, maloruštině, běloruštině, jihovelkoruštině, horní lužičtině a v severní slovinštině¹. Ale tato okolnost sama nemůže dokazovati praslovans. původ změny *g* v *h*. Jsou zcela nepochybné změny původu pozdějšího než praslovans., ač nastaly ve mnohých slovans. jazycích; na př. ztráta nosových samohlásek, změna *ř* v *ř*, vznik koncovky *-m* u sloves tématických.

2. Proti chronologii změny *g* v *h* vyvozené z grafiky starých památek namítá Jakobson v Slavii IV, 812 toto: domníváme-li se, že se v grafice obráží skutečná výslovnost, musíme předpokládati, že změna *g* v *h* nepronikla rázem, nýbrž že se nějakou dobu vyslovovalo starší *g* i novější *h*; to prý je nesprávné, protože změna *g* v *h* je fonetická. Tato námitka Jakobsonova však neobstojí, protože se opírá o chybný předpoklad, jakoby se fonetické změny dály od samého začátku rázem, najednou ve všech případech, kde jsou pro ně podmínky. Tak není a priori příčiny nevěřiti grafice starých památek. Je arcí nepochybné, že se grafika někdy opoždjuje za skutečným vývojem. Velmi zřetelně to vidíme při *au*, jež se pravidlem psalo ještě v 1. polovici 19. století, ač se již dávno vyslovovalo *ou*. Z toho však nelze usuzovati, že grafika byla konservativní velmi dlouho i v našem případě. Nelze dobře srovnávat kolísání *g* a *h* s psaním *au*; při *au* jde o pozdní dobu historickou, kdy snahy po tradici ve spisovné mluvě zesílely, kdežto při *g* : *h* jde o dobu, kdy byla tradice spisovného jazyka teprve v začátcích.

Arcí, tyto úvahy by měly malou cenu, kdyby byly přesvědčivé důvody pro mínění, že se *g* změnilo v *h* již dávno před stol. 12. Ale tomu tak není.

3. Jakobson l. c. 813 souhlasí s Šachmatovovou chronologií změny *g* v *h* a dokazuje ji takto: a) případy typu *gde*, *gdo*, *gbel*, mající *g* asimilací místo etymologického *k*, ukazují, že změna

¹ Dodal bych k tomu, že je γ (*h*) také místy v čakavštině; srovn. u K. H. Meyera v JagArch. XL, 250 sl.

g v *h* nebyla již živá v té době, kdy se *k* asimilovalo v *g*-, protože se toto *g*- nezměnilo v *h*-; — b) asimilace neznělých souhlásek ve znělé nastala „ihned nebo téměř ihned po zániku slabých jerů“; — c) změnilo se tedy *g* v *h* „pravděpodobně“ již před zánikem slabých jerů. Kolísání mezi *g* a *h* v českých textech 12. a 13. století je podle Jakobsona jen grafické.

Ukázal jsem v § 2, že asimilace souhlásek není tak stará, jak se domnívá Jakobson, nýbrž až ze stol. 13. Ukazuje-li *gde* atd., že *h* vzniklo někdy před asimilací, neplyne z toho ještě, že to bylo už v praslovanštině.

4. Viděli jsme, že ani okolnost připomínaná Šachmatovem, totiž existence *h* v několika slovans. jazycích, nedokazuje, že je původu praslovanského. Naopak jedna okolnost mluví tuším zcela zřetelně proti tomu. Kdyby bylo *h* — vlastně *γ* — vzniklo z *g* již v praslovanštině, bylo by užívání písmena *g* v starých čes. památkách jen grafické, tradiční. Ale jak ta grafika vznikla?

Jakobson l. c. 814 praví, že odpověď na tuto otázku je „jednoduchá“: a) „Přechod *g* v *h* nezpůsoboval vznik dvou rozdílných fonemat *g* a *h*, a z toho důvodu písmene *g* mohlo být použito i pro označení nové hlásky, totiž *h* (nebo původně *γ*?). Vždyť jihoruští písaři nehledali pro své *h* nového písmene, nýbrž spokojili se církevně slovanským *Г*. b) Písmeno *h* se pro tento účel nehodilo, protože v nejstarším českém písmu toto písmeno označovalo hlásku *ch*, mimo to německý a latinský pravopis nemohl být v tomto případě dosti mocným popudem, neboť tam písmeno *h* označovalo hlásku neznělou. Je charakteristické, že odumírání psaní *g* pro označení hlásky *h* a odumírání psaní *h* pro označení hlásky *ch* postupuje takřka současně.“

Změnilo-li se *g* v *h* už v praslovanštině, byla by čes. tradice pravopisná už z doby praslovanské. Tu nelze vůbec řešit otázku, proč se v nejstarších památkách českých neužívalo písmena *h* místo *g*, protože se v době praslovans. vůbec nepsalo. První abeceda slovanská, hlaholice, je přece až ze stol. 9. po Kr. Nemohla tedy v době praslovans. vzniknouti žádná písařská tradice s *g* za *h*, jež by se byla udržela až do 12. století a dokonce ne tradice užívající latinských písmen. A z toho plyne, že změna *g* v *h* není původu praslovanského.

8. 1. Když jsem Jakobsona upozornil na nemožnost klásti změnu *g* v *h* do praslovanštiny, odpověděl mi, že se na otázku chronologie změny *g* v *h* dívá takto: termín *post quem* je „druhé změkčení“¹; termín *ante quem* je zánik jerů, t. j. asi 10.—11. stol.; také okolnost, že se *g* změnilo v *h* po celém území čes. jazyka, rovněž prý svědčí pro dobu ne pozdější než 11. stol., protože se v pozdějších dobách nářečí čes. jazyka hláskově nevyvíjela stejně.

O tom, proč se v starých památkách českých psalo *g* a teprve časem *h*, vykládá v dopise Jakobson skoro doslova tak jako v Slavii (viz zde § 74).

Je tedy potřeba všimnouti si podrobněji této změněné chronologie přechodu *g* v *h*.

2. Okolnost, že se *g* změnilo v *h* po celém území českého jazyka, nikterak nnesvědčí, že se tak stalo před 11. stol., protože se i po 11. století některé změny daly ve všech nářečích; na př. změna napatého neboli úzkého *i* za jistých podmínek v nenapaté neboli široké *ī*; nebo asimilace párových souhlásek před párovými souhláskami (v asimilaci před pausou jsou dialektické rozdíly); nebo vznik t. zv. rázu před samohláskami (*'adam*, *'okno* atd.)².

Za termín *ante quem* označuje Jakobson zánik jerů v 10. až 11. stol. Je faktum, že se asimilace souhlásek provedla — jak svědčí *gde* atd. — někdy po změně *g* v *h*, protože se *g* vzniklé asimilací *k d* někde nezměnilo v *h*. Z toho však nplyne, že se *g* měnilo v *h* již před zánikem jerů; mohlo to býti docela dobře až po zániku jerů. Jakobson se domnívá, že jery zanikly dosti pozdě, někdy v stol. 10.—11. Pak arcí je třeba pošinouti změnu *g* v *h* před zánikem jerů, protože by při této chronologii zániku jerů nezbylo na změnu *g* v *h* místo. Postup by byl tento: zánik jerů v 10. až 11. stol., změna *g—h* a pak asimilace; *g* v 12. stol. je podle Jakobsona již jen grafické a asimilace nastala „ihned nebo téměř ihned po zániku slabých jerů“. Tak musil Jakobson položit změnu *g* v *h*

¹ = druhá palatalisace (*k—c* atd.). To je určení Šachmatovovo Очеркъ § 71.

² V rozsahu rázu dialektické rozdíly jsou, ale jen proto, že v některých nářečích je méně začátečních samohlásek; je na př. místy *inyj* atd., místy *jinj* nebo místy *okno*, místy *vokno* atd. V podstatě jevu však dialektické rozdíly nejsou.

před zánik jerů, před 10. století; předpokládá tedy tuto chronologii jevů: změna *g* v *h*, zánik jerů, asimilace.

Ale proto ještě není jeho chronologie správná. Třeba se především ptáti, jsou-li správné předpoklady, z nichž tato chronologie vyplývá. Ukázal jsem v § 41, že zánik jerů v češtině nelze klásti do 11. století, takže zbývá stol. 10. Důležitější je okolnost, že asimilace nenastala v tak rané době, jak myslí Jakobson, nýbrž až někdy v stol. 13. Pak arciť není a priori překážky se domnívati, že změna *g* v *h* nastala sice před asimilací, ale až po zániku jerů. Není totiž žádný přesvědčující důvod pro domněnku, že se *g* změnilo v *h* již před zánikem jerů. Postup vývojový by byl tento: zánik jerů (10. stol.), změna *g* v *h*, asimilace (13. stol.).

3. Zdálo by se tedy, že tu jsou dvě mínění vedle sebe, obě stejně dobře možná: Jakobsonovo, že se *g* změnilo v *h* před zánikem jerů, tedy někdy před 10. stoletím, a druhé, že *h* začalo vznikat z *g* až někdy od počátku století 12. Ale tomu tak není.

Theorii Jakobsonově na pohled vadí jen okolnost, že staří čeští písaři užívali tak dlouho litery *g*, ač vyslovovali *h*. Podle Jakobsona je to jen písařská tradice a vykládá ji tak, jak jsem uvedl v § 74. Co jsem tam proti Jakobsonovi (vlastně Šachmatovovi a Jakobsonovi) řekl, týkalo se předpokladu, že změna *g* v *h* je praslovanská. Když Jakobson nyní chronologii změnil, je potřebí všimnouti si onoho vysvětlení znova, protože má nebo může mít nějaký význam, kdežto při předpokladu o změně *g* v *h* v době praslovanské nemá vůbec žádný význam.

Tak prý se psalo *g* za vyslovované *h* především proto, že přechod *g* v *h* nezpůsobil „vznik dvou rozdílných fonemat *g* a *h*“. To je nejasné, ale bezpochyby to znamená, že hlásky *g* a *h* jsou velmi příbuzné, takže si staří čeští písaři ani neuvědomovali, že místo *g* začali někdy před 10. stoletím vyslovovati *h*. To je nesprávné; *g* a *h* jsou dvě hlásky zcela rozdílné a lze předpokládati, že rozdíl mezi nimi mohli postihnouti i staří Čechové. Spíše lze mít za to, že staří písaři psali *g*, když se časem změnilo v *h*, prostě z konservativnosti. Analogie s jihoruskými písaři nepovídá nic jiného, než že takové tradiční psaní je možné. Ale to všechno svědčí jen o možnosti, že *g* v starých českých památkách znamená vyslovované *h*; zrovna tak možný je výklad, že znamená vyslovované *g*.

Písmeno *h* prý se pro označení *h* nehodilo, protože označovalo *ch*. Ale z toho nelze usuzovati, že písaři vyslovovali jen *h* a psali *g*, protože i jiné litery měly dvojí platnost fonetickou; srovn. v § 3.

Německý a latinský pravopis prý nemohl býti dosti mocným popudem k tomu, aby čeští písaři psali zvuk *h* také literou *h*, protože v němčině a v latině *h* označovalo hlásku neznělou. Ani to není přesvědčivé, protože neznělé *h* je znělému *h* mnohem bližší než hláске *g*. Měli-li tedy staří čeští písaři na vybranou mezi literami *g* a *h*, spíše pochopíme, že sáhli ke *g* proto, poněvadž také *g* vyslovovali, nežli že užívali *g*, ač vyslovovali znělé *h*, protože němec. a latins. *h* bylo neznělé.

Konečně připomíná Jakobson, že se přestává psáti *h* literou *g* v té době, kdy se začíná psáti *ch* literou *ch*. To však neznamena docela nic, protože předpoklad, že se *h* psalo literou *g* už v nejstarších textech českých, je jen možný, nikoli jistý.

4. Pozorujeme tedy, že Jakobsonův výklad o tom, proč se psalo tak dlouho *g* místo *h*, není zcela bezpečný, nýbrž jen možný. To však na důkaz správnosti jeho theorie nestačí, protože je možný i výklad opačný, že totiž staří čeští písaři užívali litery *g* proto, že také vyslovovali *g*.

Jakobson se mylí, domnívá-li se, že mu stačí dokázati, proč se tak dlouho psalo *g*, ač se vyslovovalo *h*. To by nebylo potřebí nijak zvláště dokazovati, protože by to bylo lze velmi dobře pochopiti jako tradiční, konservativní způsob psaní. Je však otázka, zdali mohlo za těchto okolností vůbec vzniknouti ono tradiční psaní. Podle Jakobsona se změnilo *g* v *h* před zánikem jerů a ten nastal v 10.—11. století. Tedy někdy před 10. stoletím se u nás vyslovovalo *g* a také psalo. Udrželo-li se toto psaní i v době pozdější, kdy se už vyslovovalo *h*, musila býti u nás v době před 10. stoletím dosti silná pravopisná tradice. Bylo by to bývalo již v době dávno před stol. 10., protože již před 10. stoletím přešlo podle Jakobsona *g* v *h* a protože ke vzniku pravopisné tradice je potřebí nějakého času. Dejme tomu, že ta tradice vznikala v 1. polovici století 9.; do té doby musíme ve smyslu Jakobsonovy theorie jíti. V té době se však u nás vůbec nepsalo a nemohla tedy ani vzniknouti pravopisná tradice s *g*, jež by se byla dochovala až do stol. 11. a 12. Psáti

se u nás začalo až v 2. polovici stol. 9., a to hlaholsky nebo později cyrilsky. Latinky se začalo užívatí někdy později, řekněme, že již v 10. století. Tehdy však bylo podle Jakobsona ve výslovnosti *h* a tu by se bylo psalo *h*, nikoli *g*. Vliv písma hlaholského nebo cyrilského je vyloučen; písmo latinské pak mělo *g* i *h* a není viděti, proč by byli staří písaři užívali litery *g*, kdyby byli vyslovovali *h*, jak jsem vyložil výše sub 3.

Z toho tedy vyplývá, že v psaném *g* památek ze stol. 11. a 12. musíme spatřovati odraz skutečné výslovnosti, v kolísání mezi literami *g* a *h* a ve vítězství litery *h* nad *g* pak následek změny *g* v *h*.

5. Pro výklad, že psané *g* v stol. 11. a 12. není jen grafické, nýbrž obrazem výslovnosti, svědčí dále velmi přesvědčivě okolnost připomenutá J. Jirečkem již r. 1877 v JagArch. II, 334: že mnohá místní jména německá přejatá z češtiny mají *g*; na př. *Prag, Iglau, (König)grätz* a jiná. To nelze vyložiti jinak, nežli že je Němci slyšeli vyslovovati od Čechů s *g*. Domněnka, že hláskou *g* Němci substituovali čes. hlásku *h*, nepřesvědčuje, protože hláska *g* nebyla Němcům neznáma a protože se *g* vyskytuje i v slovech, kde *h* nemohlo působiti potíže, kdyby bylo už tehdy bývalo. A jen za předpokladu, že Němci *g* neznali, anebo že jim *h* působilo potíže, bylo by lze hláskovou substituci pochopiti. To je však předpoklad nepodobný pravdě. Němci k nám přišli až někdy od stol. 11. počínajíc, hlavně však až později. Tedy ještě v 11. století a později slyšeli vyslovovati od Čechů *g*.

6. Změnilo-li se *g* v *h* až v čes. době historické, je zřejmé, že *h* (γ) v maloruštině atd. vzniklo beze vší pochyby rovněž až v samostatném vývoji ruštiny atd. O slovinštině to také nejlepší její znalec Ramovš skutečně předpokládá. Srovn. Historična gramatika slovenskega jezika II (1924), 227 a 233 sl.

Podstata změny *g* v *h*.

9. 1. V Slavii IV, 813 vkládá Jakobson do výkladu o změně *g* v *h* otázku „nebo snad původně v γ ?“ Tato otázka je vlastně zbytečná, neboť je zcela nepochybné, že se *h* nevyvinulo přímo z *g*, t. j. zadopatrové souhlásky ražené, nýbrž z γ , t. j. zadopatrové souhlásky třené. Konstatoval to Frinta v NĚVýslovn. 95,

Broch Очеркъ § 53, 72 a Mikkola v UrslavGr. 31. Nebyla však tato otázka dosud vyložena podrobněji a proto bývá na ni zapomináno nebo se chybně vysvětlují jevy s ní souvisící¹.

2. Že se *g* změnilo nejprve v *γ*, tomu nasvědčuje zřetelně ta okolnost, že za znělé *g* tam, kde jindy bývají podle zákona o asimilaci neznělé souhlásky, je v češtině *ch*; jako vyslovujeme *hlat*, *hlatký*, *nůš*, *těšký* atd., tedy s *t* a *š* za původní *d* a *ž*, tak vyslovujeme i *bůch*, *lechký*, *nechty* atd. s *ch* za praslovans. *g*. Souhláska *ch* je neznělá, zadopatrová a třená. K ní je příslušná souhláska znělá nikoli hrtanové *h*, nýbrž zadopatrové *γ*, jež vyslovujeme v případech, jako *abyγ byl*, *kdybyγ dostal*, t. j. místo etymologického *ch* před znělými souhláskami párovými. Srovn. u Frinty l. c. 96. Tedy tam, kde dnes vyslovujeme *ch* za praslovans. znělé *g*, byla až do zákona o asimilaci párových souhlásek znělá hláska *γ*; na př. *bóγ*, *noγ*. Když začal působiti zákon o asimilaci párových souhlásek, vzniklo *bóch* (*buoch*, *bůch*), gen. plur. *noch*, *lechký* atd. (= před pausou a před neznělými párovými souhláskami). Podobně povstalo v některých nářečích *schodit*, *schon* atd. místo *syodit*, *syon*, když začala působiti postupná asimilace, t. j. když se znělé *γ* přizpůsobilo neznělému *s*. Zkrátka všude tam, kde hláskový vývoj žádá neznělé souhlásky, znělé *γ* přešlo v příslušnou neznělou souhlásku *ch*. Je tedy *ch* přímým pokračováním souhlásky *γ*, nikoli *g*².

Bylo-li do jisté doby *noγ*, *bóγ*, kde dnes vyslovujeme neznělé *ch*, je zřejmé, že bylo i *noya*, *boya* atd., kde dnes máme *h*. Je to právě tak, jako když za dnešní gen. plur. *kos* : *koza*, *vot* : *voda*, bývalo *koz* : *koza*, *vod* : *voda*.

3. Hrtanové *h* vzniklo místo zadopatrového *γ* dalším vývojem. Podle Frinty NčVýslovn. 95 je změna *γ* v *h* „asimilace k prostým tónům“, k samohláskám, záležející v tom, že se arti-

¹ Na př. Húsek ve SbornPastrn. 165 praví: „Za znělé *h* vyslovuje se tedy někdy neznělé *h*, které... na konci slova změnilo se v *ch*.“ Srovn. k tomu výklad níže.

² Frinta nepřipomíná výslovně, že *ch* v případech typu *bůch* svědčí pro bývalé *γ*, nýbrž jen praví (str. 48), že „zvláštním vývojem časovým stalo se, že na konci slova“ zní místo *h* *ch*“. Broch (§ 72, str. 65) praví již určitěji, že *ch* v *bůch* atd. je „zbytek z epochy *γ*“.

kulace hlásky γ pošinula „do zadu a hloub“. V h se mění nejen γ , t. j. znělá hláska, nýbrž i neznělé ch ; tak v germánštině; v polštině, v ruštině a v srbštině (srovn. u Brocha § 52, str. 48). Na území čes. jazyka je to často ve východní slovenštině: *hyba, hytry, hyža* atp. (Czambel Reč 158). Maloruská lidová mluva se dodnes v slovech s praslovans. g kolísá mezi γ a h (Broch l. c. § 63, str. 57).

Za bývalé γ máme však h nejen před samohláskami, nýbrž i před souhláskami: *hbitý, ohbí, hnát, hnouti, hněv, hmyz, hladký, hledati, hráti, pohřbiti, hvězda* atpod. Je to před znělými souhláskami párovými i jedinečnými a před v . Tak třeba doplniti Frintovo pozorování.

10. 1. Podle dosavadních výkladů byl asi tento vývoj: g se změnilo veskrze v γ (*boya, noy, yvězda* . . .); podle zákona o asimilaci vzniklo z γ neznělé ch (*bóch, noch, lehký* . . .)¹; před samohláskami, před znělými souhláskami párovými i jedinečnými a před v změnilo se γ v h (*boha, noha, hbitě, hledati* . . .)²; ve skupení *sy-* pronikla někde spodoba zpětná a vzniklo *zh-* (*zhodit, zhon* . . .), někde postupná a vzniklo *sch-* (*schodit, schon* . . .)³.

Změna g v γ záleží v tom, že při artikulaci g mluvidla nevyvinou náležitou energii hlasu.

2. Mimo případy typu *zhon : schon*, v nichž je nestejný rozsah hlásek h a ch za γ , jsou na území čes. jazyka i jiné rozdíly v střidnicích za g , γ , rozdíly v rozsahu hlásek h a γ . Podle pozorování Frintova v NěVýslovn. má spisovná mluva česká γ jen za původní čes. ch před znělými párovými souhláskami (*abyγ byl* atd.). O to však mi nejde, nýbrž jen o γ ze staršího g . To Frinta vůbec nepřipomíná. Ale Zubatý ve SbornFil. I, 106 sl. upozorňuje, že někdy vyslovujeme ve spisovné češtině γ , na př. *na*

¹ Před působením zákona o asimilaci bylo jen ch původu jiného, zejména z prajazykového s : *such, tich* atd.

² Protože se dvojice *bých : boha, noch : noha*, vyskytují vedle dvojic *náš : nože, hat : hada* atd., kde proti neznělým souhláskám δ, t jsou znělé β, d , říkává se, že proti znělému h je neznělé ch . Není to však správné ani historicky ani z dnešního hlediska. Viz u Frinty l. c. 48 a 95.

³ V nářečích s postupnou asimilací se za původní předložku s vyskytá před h - příslušného slova z ; na př. středoc. *z hochem, z houbami, z handou* (vlastně *hambou*) atd. proti *schon* . . . Tu jde o zobecněné předložky z místo s , jak o jiných případech vyložil Zubatý ve SbornFil. V, 61.

yřbetě, na poyřbu. a že se zejména v lidové mluvě slyší γ i jindy¹. To je věc velmi důležitá a zasluhuje podrobného zkoumání.

Mistry na území čes. jazyka se vyskytá γ pravidlem. Tak v osadách Benkovicích a Tvorčově v prus. Slezsku, jež náležejí k laštině; na př. *dľužo, ɣlas, ɣrach, ɣuba, jaɣody, voɣy* (= váhy), *teyo, ɣodneyo* atpod. Vedle něho se vyskytá *g*, ale to je polonismus; je tedy γ jediná domácí, česká střídnice za bývalé *g*. Srovn. materiál u Nitsche MPKJ. IV, 266. Tento stav je beze vši pochyby i jinde v laštině, zejména v pohraničním páse česko-polském.

Dnešní γ v něch případech zřejmě podpírá výklad, že *g* přešlo nejprve veskrze v γ , nikoli hned v *h*. Pro starší dobu máme tomu svědectví v KabK. (= Kapitální rukopis Kabát-nikovy cesty), na něž upozornil rovněž Zubatý l. c. Bývá tu psáno vedle *hn, hv, hl, hr*, také *chn, chv, chl, chr*, na př. *lechni, korúčhvi, chľipi, v chromadě*. Zubatý přesvědčivě ukazuje, že psané *ch* asi znamená γ ². Tedy v době, kdy byl náš rukopis psán (kolem r. 1500), ještě se v uvedených skupinách souhláskových (před znělými souhláskami jedinečnými a před *v*), vyslovovalo γ , bez pochyby již vedle častějšího *h*. Nevíme arciť, bylo-li tak v celém jazyce, ale je cenné toto přímé svědectví i pro jedno nářečí. Smíme však předpokládati, že v témž nebo podobném rozsahu bylo té doby γ i v jiných nářečích, kde se dodnes zachovaly jeho zbytky.

Zubatý nemá za nemožné, že výslovnost, jež se obráží v KabK., měla γ někdy i mezi samohláskami. Čteme totiž v KabK. i *druchého, druchých, sněchu, nochy*. Lze to arciť vyložití matením liter *h* a *ch* způsobeným případy typu *lehni: lechni = lejni*, ale není skutečně nemožné viděti také tu v *ch* znak pro vy-

¹ Zubatý uvádí případy, jako *voneɣdá, ɣdo, doviɣde* (kdo ví kde). Podle toho, co jsem vyložil v § 53, patří do výkladu, o změně praslovans. a pračes. *g* v γ jen *voneɣdá*. V druhém a třetím příkladě jde o γ kombinační (za *g* vzniklé až v historické době asimilací z *k*). Zubatý však mluví o γ vůbec, nepřihlížeje k jeho původu a proto s právem připomíná všechna tři slova.

² Vlastně „něco podobného“ hláске, kterou označujeme γ . Zubatý totiž správně podotýká, že mezi *h* a γ je možná řada hlásek a že tu bývaly a jsou rozdíly individuální a nářeční. To třeba mít na mysli, když píšeme a mluvíme o γ . Ale jako jindy nehledíme k rozličným odstínům téže hlásky a máme na mysli jen typ, tak to činíme i zde.

slovované γ . Domněnka tato má oporu v okolnosti, že se γ za oné podmínky vyskytá ještě dnes. Zubatý slyšel od děvčete z příbuzenstva vyslovovati *drahý*, ale *druyý*. Ukáže-li se podrobnějším pozorováním dnešního jazyka, že γ mezi samohláskami nebo vůbec před samohláskami není jen individuální zvláštnost, bude ona domněnka ještě podobnější pravdě. Mám tu na mysli většinu nářečí čes. jazyka, v nichž je dnes pravidlem *h*. Je-li místy v laštině veskrze γ — viz výše —, rozumí se, že tak bylo i v době kolem r. 1500.

V doplňcích k těmto výkladům (SbornFil. III, 237) uvádí Zubatý psaní *ygha* z EvSeitst. a *yga* z EvVid. jako svědectví pro výslovnost γ (*jyo*). Tuším, že s právem. A připomíná, že *ch* bývá psáno za naše *h* i v jiných památkách než v KabK.; na př. *vechnachu* Pass., ale ojedinele a proto z toho Zubatý nic nevyvozuje pro otázku γ . Při důkladném studiu staročes. památek najdou se i jiné stopy bývalého γ ; srovn. v § 12.

11. Z jazykových faktů dosud známých nedovedeme sice říci o vývoji hlásek *g*, γ , *h*, *ch* tolik, kolik bychom si přáli, ale zhruba je nám tento vývoj jasný.

Co bývá nazýváno změnou *g* v *h*, je ve skutečnosti změna ražené souhlásky zadopatrové *g* v třenou hlásku zadopatrovou γ . Toho si musíme býti vědomi, když mluvíme stručně o změně *g* v *h*. Pro hlásku γ neměla latinská abeceda, z níž česká vznikla, znak a proto starší písaři sáhli k literě *h*, označující zvuk podobný.

Změna *g* v γ se začala někdy na počátku stol. 12. a dokonala před sklonkem stol. 13.; viz § 6. V době hlasivkové asimilace vzniklo z γ za jistých podmínek *ch*: *bóch*, *noch*, *lechkýj* atd. Tu jde v podstatě o zachování hlásky γ , protože *ch* je jen neznělý její odstín. Vznik *ch* svědčí zřetelně, že v době asimilace bylo všude γ za *g*.

Zbylé po asimilaci γ začalo časem přecházeti v *h*. Kdy, nelze tuším s bezpečností říci. Je jen jisto, že někdy kolem roku 1500 *h* již bylo, ale ještě vedle γ . K tomu ukazuje psaní *lechni* vedle *lehni* atd. v KabK. V době před asimilací se vyslovovalo jen γ a psalo jednotně, totiž literou *h*. Po asimilaci bylo ve výslovnosti vedle γ i *ch*, ale starší pravopis se zpravidla zachovával; psalo se *bóh*, *noh*, *lehkýj* atd. jako na př. *nóz.*, *bez tebe*, *hladkýj*.

A psalo se zpravidla *h*, i když se začala změna γ v *h*. Jen někteří písaři si uvědomovali, že nevyslovují na př. *lehni* vždy stejně — bylo kolísání mezi γ a *h* —, a snažili se tuto různou výslovnost označiti. Protože se tradičně psalo *h*, užíli jako druhého znaku *ch*.

Hláská *h* se časem ujímala na ujmu γ víc a víc; úplně však γ nezaniklo, nýbrž se udrželo před znělými konsonanty a někdy i před samohláskami do dneška.

Není nemožné, že se γ začalo měniti v *h* dříve před samohláskami než před znělými souhláskami a před *v*. Tomu by nasvědčovala okolnost, že se v KabK. píše *ch* = γ častěji před znělými souhláskami (*lechni* atd.) než před samohláskami (*druchého*), znamená-li v těchto druhých případech vůbec *ch* hlásku γ (viz výše). Je-li tomu tak, lze z toho souditi, že γ před samohláskami bylo v té době méně časté než před znělými souhláskami a že se tedy asi γ před samohláskami začalo měniti v *h* o něco dříve, takže ho do oné doby ubylo více než γ v ostatních pozicích, kde začalo přecházeti v *h* později.

12. Dnešní čeština zadopatrovou raženou souhlásku *g* má. Je málo podobno pravdě, že je to někdy staré, praslovans. nebo pračes. *g*, jež „uniklo změně v *h*“, jak myslí Gebauer v HistMl. I, 456. Víme, že se *g* změnilo v rané době dějinné v γ , a tu bychom musili předpokládati, že se *g* někdy buď vymklo změně v γ nebo že se sice změnilo v γ , *h*, ale časem přešlo v *g*. Druhá možnost je tuším nepodobna pravdě a první lze připustiti jen u slov onomatopojických, jako *gágal* (= kejhati), *glgotat*, neboť onomatopojická slova se nezřídka odchylují hláskově od slov ostatních. Ale v slovech neonomatopojických s praslovans. a pračes. *g* se Gebauerův výklad nepodobá pravdě. Gebauer uvádí podle Šembery slova *grích*, *gřesit* z moravského nářečí horského. V *g* těchto slov se bez pochyby skrývá γ -, jež Šembera označil písmenem *g*-. Zachovalo-li se γ jinde do dneška, mohlo býti tehdy místy i v nářečí hors. ve skupině *γr*-; ve větší části hors. nářečí se dnes γ -ve skupině *γr*-, jak vím z vlastní zkušenosti, nevyskytá. O existenci *γr*-se zdá svědčiti dosti častý zánik *h* ve skupině *hr*-: *Řehoř*, *Řek*, *řecký* (staročes. *hrěk*, *hrěčský*), *řimota* (ŽKlem.), *řmot* (Hus a v dnešních nářečích *hojně*), *řeben* (Veleš.), dialektic. *řešit*, *řich*,

řebík atp., viz u Gebauera v HistMl. I, 466. Domnívám se, že se tu odsulo nikoli *h*, nýbrž *γ*, protože lze spíše pochopiti odsutí *γ* než *h*. Je doloženo již v době velmi staré, kdy bylo *γ* vůbec velmi hojné a kdy zejména před souhláskami bylo bez pochyby veskrze *γ*, nikoli *h*. Někde se *γř-* drželo, z části se zachovalo až do nové doby, většinou však přešlo v *hr-*.

Dále uvádí Gebauer dolnobečevs. *mizga*, valaš. *mozg*, slovens. *miazga* atp. Výklad těchto slov není tak nasnadě, ale sotva je v nich staré *g*. Snad i tu bylo *γ*, jež se nějakou asimilací změnilo v *g*. Slovens. *miazga* je bez pochyby přejato z polštiny, jak ukazuje také *ia* za praslovans. *ě*. Asimilací vzniklo *g* bez pochyby také u cizích slov s *kr-*, na př. *grejcar*.

Zcela nepochybně nového původu je *g* v *gde*, *gdo*, *g domu*, *g ránu*, *jag by* utal, totiž asimilací z *k*.

Pak má nová čeština *g* v cizích slovech, jako *baga*, *gazda*, *guma*, *gusto* a j.

Jiného původu je *g* vyskytující se vedle *γ* místy v nářečí lašském; na př. v Tvorkově a Benkovicích: *garňec*, *noga*, *gore*, *gvozdá* atpod., viz u Nitsche v MPKJ. IV, 266. To není rovněž staré *g*, nýbrž nově přejaté z polštiny.

Téhož původu je *g* ve východ. slovenštině, na př. v slovech *gemba*, *glupy* (Czambel Reč 158).

A konečně se vyskytá *g* (vedle *h*) v slovenštině vzniklé poslovenštěním z polštiny; na př. v nářečí pohorelském v Gemeru: *ňego*, *sluga*, *zgaňas* atpod.; srovn. u Polívky v LF. XLVIII, 24, 27.